

УДК 159.9:82-343 Д84

Ірина Дуркалевич

ЕМОЦІЙНІ РИСИ ПІДЛІТКІВ, ЯКІ ЗРОСТАЮТЬ У ЗАРОБІТЧАНСЬКИХ СІМ'ЯХ

Заробітчанська еміграція, а також пов'язані з нею проблеми, серед яких наслідки виїзду одного/двох батьків, що впливають на функціонування цілої сім'ї, все частіше перебувають у центрі зацікавлень фахівців у галузі педагогіки [20], соціології [12; 5] та психології [8].

У проведених до цього часу дослідженнях явище заробітчанської еміграції пов'язується, передусім, із питаннями соціально-моральної та етичної перспективи заробітчанських виїздів [6], навчальними та виховними наслідками міграційної розлуки [20], аспектами модифікації сучасної моделі сім'ї [16] та її структурними змінами [5].

У більшості проаналізованих джерел досліджувалися діти, рідко – підлітки, а предметом дослідження виступали, зазвичай, негативні наслідки впливу міграції батьків на навчання дитини у школі [20]. Натомість не зверталася увага на такий важливий аспект, як суб'єктивні переживання молоді, пов'язані з довготривалою міграційною розлукою з батьками, що й зумовлює актуальність і вибір теми дослідження. Як підкреслюють фахівці з даної проблематики [17; 19], малодослідженим залишається життя дитини та її взаємини з батьками впродовж довготривалої еміграції. На відсутність таких досліджень вказують також польські науковці [3]. Бракує досліджень такого типу і в Україні.

Мета статті полягає у пізнанні емоційних рис підлітків із заробітчанських сімей на основі порівнянь отриманих результатів досліджуваних груп. Основне завдання статті передбачає аналіз емпіричних результатів дослідження емоційних рис підлітків, які зростають у заробітчанських сім'ях, у порівнянні з підлітками з повних і розлучених сімей із використанням адаптованої методики для дослідження емоційних рис особистості.

Новизну нашого дослідження вбачаємо у тому, що воно, по-перше, представляє адаптовану методику для дослідження чотирьох емоційних рис осо-

бистості Ч. Спілбергера: тривожності, цікавості, злості, депресії. В українському науковому просторі відомий опитувальник Спілбергера, який дозволяє вивчити лише одну з попередньо перелічених рис – тривожність.

Як зауважують науковці [17], заробітчанські міграції, котрі характеризувалися сепарацією та пізнішим возз'єднанням сімей, мали місце ще у ХІХ та ХХ століттях. Тому поява транснаціональних сімей не є новим явищем. Однак варто зауважити, що давніші міграції характеризувалися певною моделлю, згідно з котрою “історично першим мігрував батько, висилаючи достатньо коштів додому, а згодом забирав жінку та дітей так швидко, наскільки це було можливим у фінансовому плані” [19, с. 626].

У сучасних дослідженнях проблеми заробітчанської еміграції увага акцентується на її жіночому характері. Значною мірою заробітчанська еміграція жінок зумовлена соціально-економічним контекстом і процесами глобалізації. Спостерігається парадоксальна ситуація, коли чимало матерів залишають власних дітей у країнах походження, щоб опікуватися “дітьми чужих людей” [19, с. 626]. Масова міграція жінок вплинула на появу так званого “транснаціонального материнства” [9; 15]. Як зауважує Р. Перенес, проблема транснаціонального материнства характерна для великої кількості жінок із бідних країн Азії, Центральної та Південної Америки та Східної Європи (Польщі, Румунії, України). Характеризуючи українську заробітчанську еміграцію на основі аналізу наукових джерел, можна виокремити такі її риси: масовість, жіноче обличчя, односпрямованість. Чимало дослідників зауважує, що міграція є чинником, який дезорганізує подружнє та сімейне життя [14; 6; 5]. Типологічний підхід до розуміння сім'ї з відсутнім одним із її членів через заробітчанську еміграцію вказує не лише на структурні зміни, а й на кардинальні зміни у функціонуванні усієї сім'ї як системи, а також її підсистем: подружньої/батьківської, підсистеми дітей. Варто звернути увагу також на той факт, що для такого типу сімей властиве подвоєння негативних наслідків, які, з одного боку, притаманні неповній сім'ї, з іншого – розлученій. Тому надзвичайно важливого значення набуває потреба дослідження такого типу сімей, способу їх функціонування, а також психологічної ситуації дітей, котрі у них зростають.

Відомо, що підлітковий вік є одним із ключових періодів у життєвому циклі людини та пов'язується з відповідною системою завдань, можливостей, переваг, а також загроз, кризових моментів і втрат. У науковій літературі він окреслюється як третя фундаментальна ера в житті людини, для якої характерні зміни у сфері психе, сома і поліс [4]. Підлітковий вік тісно пов'язується з трьома основними соціально-культурними світами: сім'єю, школою та групою однолітків [7]. Важливу роль при цьому відіграє сім'я.

Як зазначає Х. Бі, “попри збільшення відстані та тимчасового напруження у відносинах із батьками, внутрішня прив’язаність підлітків до батьків залишається сильною” [1, с. 373]. Середовище сім’ї для підлітка є одним з основних пунктів віднесення і надзвичайно важливих взірців, ролей і значущим простором, у якому знаходять реалізацію потреби акцептації, любові та безпеки. Отже, підлітковий вік, з одного боку, сигналізує про необхідність процесу сепарації та індивідуалізації, з іншого – переконливо вказує на ключову роль батьків у цьому віковому періоді.

Підлітковий вік – це вік надзвичайно важливих змін. Особливо вагому роль у цьому віці відіграють емоції. Як зазначає А. Єрсілд: “Щоб зрозуміти підлітка, важливо не лише знати, що він робить та про що думає, а й те, що він почуває. Чим більше намагатимемося зрозуміти світ підлітка через його переживання, тим необхідніше заглиблюватися в його емоційне життя та роздуми над його почуттями як у ставленні до себе, так і до інших – його тривоги та страхи, гордість та сором, любов та ненависть, надії та зневіри” [11, с. 133]. Як стверджує Х. Харм, емоції глибоко закорінені в інтерперсональних взаєминах. Дослідження підтверджують, що негативні емоції у молоді “є не стільки наслідком діяльності гормонів, скільки результатом пережитих життєвих подій” [10, с. 61]. Сімейне середовище може розглядатися як один із чинників, що здійснює важливий вплив на емоційну сферу молоді.

У межах цієї праці сформульовано таку дослідницьку гіпотезу: підвищення негативних емоційних рис у підлітків пов’язується з довготривалою відсутністю батьків-заробітчан.

У дослідженні використано опитувальник ТРІ Ч. Спілбергера (в опрацюванні професора К. Вжешневського та професора П. Олеся) для визначення емоційних рис особистості: тривожності, злості, депресивності, цікавості. Під рисою розуміємо відносно стабільну/тривалу здатність, тенденцію до повторення даної емоції [пор.: 13; 18]. Формування риси злості, на думку Ч. Спілбергера, залежить від досвіду особистості. Депресію як рису слід розуміти як “почуття смутку, пригніченості, нещастя та безнадійності” [13, с. 206]. Особа з високим рівнем злості спостерігає різноманітні ситуації як дратівливі, фруструючі, а тому частіше й інтенсивніше переживає злість [13, с. 206]. Цікавість слід розуміти як чинник емоційно-мотиваційний, який стимулює поведінку, пов’язану з вивченням оточення [13, с. 207].

Іноземна методика, застосована у цьому дослідженні, перевірена на лінгвістичну валідність і внутрішню надійність. Опитувальник перекладений із польської мови на українську групою незалежних експертів (доктором філології, магістрами психології, магістром філології, котрий здо-

бував психологічну освіту). Опитувальник тричі перекладався методом зворотного перекладу. Кінцева версія опитувальника перевірена на внутрішню надійність методом Альфа-Кронбаха. Внутрішня надійність перевірена на вибірці, яка налічувала 183 особи (91 хлопець та 92 дівчини). Середній вік опитуваних становив 15 років. Для всіх чотирьох шкал обчислено коефіцієнт альфа Кронбаха. Значення коефіцієнта альфа в Опитувальнику ТРІ Ч. Спілбергера для шкали тривожність становить $\alpha=0,75$; цікавість $\alpha=0,72$, злість $\alpha=0,86$, депресія $\alpha=0,79$. Отримані значення альфа Кронбаха усіх шкал відповідають встановленому мінімальному стандарту для цього коефіцієнта (0,70). Це вказує на високий рівень внутрішньої узгодженості опитувальника як самостійного вимірювального інструмента.

Характеристика вибірки. Дослідженням охоплено 183 учнів загальноосвітніх шкіл Львівської області – 92 дівчини (50,3%) та 91 хлопець (49,7%) віком від 14 до 17 років із розподілом на три групи. До першої групи увійшла молодь із заробітчанських сімей у кількості 61 особа, з них – 30 дівчат і 31 хлопець. До другої групи увійшла молодь із розлучених сімей у кількості 61 особа, з них – 31 дівчина і 30 хлопців. До третьої групи увійшла молодь з повних сімей у кількості 61 особа, з них – 31 дівчина та 30 хлопців. Вибір груп та їх структурні різниці відповідають вимогам репрезентативності.

Статистичний аналіз результатів. Отримані результати опрацьовано за допомогою статистичної програми SPSS 14.0 і представлено у формі таблиць. Для аналізу результатів застосовано статистичні методи, спрямовані на пошук значущих різниць між досліджуваними групами – багатовимірний аналіз дисперсії (MANOVA).

За допомогою опитувальника ТРІ Ч. Спілбергера для кожної групи було підраховано середній показник і стандартне відхилення, а також значущість різниць поміж групами в межах таких шкал: тривожності, цікавості, злості, депресії. Отримані результати дослідження представлені у таблиці 1.

Розподіл результатів у трьох досліджуваних групах за показниками тривожність, злість, репресивність є подібний. Тобто найвищі показники отримали підлітки із заробітчанських сімей, а найнижчі – з повних. При цьому значущі різниці за показником тривожність спостерігаються між молоддю із заробітчанських сімей та молоддю з розлучених сімей ($p < 0,001$), а також поміж підлітками із заробітчанських сімей і підлітками з повних сімей ($p < 0,001$); за показником злості значущі різниці було зауважено в результатах підлітків із заробітчанських і повних сімей ($p < 0,01$); за показником депресія – між підлітками з розлучених і повних сімей і підлітками із заробітчанських ($p < 0,01$) і повних сімей ($p < 0,001$). Натомість для показника цікавість розподіл результатів є зворотнім.

Найнижчі результати отримали підлітки із заробітчанських сімей. Вищі показники – у підлітків із розлучених і повних сімей.

Таблиця 1

Порівняння результатів емоційних рис у досліджуваних групах

Шкала	Заробітчанська сім'я (ЗС)		Розлучена сім'я (РС)		Повна сім'я (ПС)		F (2, 180)	< p	η^2	Testy post-hoc (test Scheffe) p <		
	(N = 61)		(N = 61)		(N = 61)					ЗС- РС	РС- ПС	ЗС- ПС
	M	SD	M	SD	M	SD						
Тривожність	24,93	4,51	20,27	4,88	19,14	4,23	27,680	0,001	0,24	0,001	n. i	0,001
Цікавість	28,77	4,85	31,88	4,13	32,91	3,21	16,719	0,001	0,16	0,001	n. i	0,001
Злість	23,36	7,06	22,08	6,51	19,80	5,35	4,909	0,008	0,05	n. i	n. i	0,01
Депресивність	18,91	4,84	17,68	4,75	15,06	3,86	11,606	0,001	0,11	n. i	0,01	0,001

Примітка: λ - Wilksa = 0, 686; $p < 0,001$; $\eta^2 = 0, 17$

На другому етапі здійснювався аналіз інтеракційних зв'язків між залежними та незалежними змінними. Виявлено два значущі інтеракційні зв'язки для риси тривожності $F(2, 177) = 4,032$; $p < 0,05$ та злості $F(2, 177) = 3,529$; $p < 0,05$.

Результати дослідження вказують на існування значущих відмінностей за показником тривожності між хлопцями та дівчатами із заробітчанських $F(2, 177) = 4,949$; $p < 0,01$ і розлучених ($F(2,177) = 6,441$; $p < 0,05$) сімей. Дівчата із вищеназваних сімей характеризувалися значно вищими показниками за шкалою тривожності.

Значущі відмінності за показником злості між хлопцями та дівчатами виявлено лише у повних сім'ях ($F(1, 61) = 7,664$, $p < 0,01$). У хлопців рівень злості був значно вищий у порівнянні з дівчатами. Загалом хлопці, з огляду на тип сім'ї, не відрізнялися між собою за показниками злості. Різниця виявлено у результатах дівчат: значно підвищений показник злості виступив у групі дівчат із розлучених і заробітчанських сімей.

Статистично незначущими виявилися інтеракційні зв'язки між змінними тип сім'ї, стать і цікавість ($F(2, 177) = 1,589$; $p < 0,207$), а також між змінними тип сім'ї, стать і депресивність ($F(2, 177) = 0,223$; $p < 0,801$).

Результати аналізу дозволяють констатувати значущі відмінності між трьома досліджуваними групами у межах чотирьох шкал: тривожності, злості, депресивності та цікавості.

У підлітків із заробітчанських сімей виявлено значно вищі показники за досліджуваною рисою тривожність. Значуща різниця показ-

ників за цією шкалою можна пояснити, з одного боку, переживаннями підлітків із заробітчанських сімей, пов'язаними з втратою об'єкта любові, а також труднощами, пов'язаними з травматичним досвідом довготривалої розлуки зі значущою особою та незадовільними взаєминами з особою, яка опікується ними під час відсутності батьків.

Результати аналізованої риси злість також вказали на значно вищі показники у підлітків із заробітчанських сімей, зокрема у дівчат. Згідно з Е. Еріксоном, підлітковий вік характеризується інтенсивними прагненнями підлітка до самоствердження та самовираження. Підлітки прагнуть бути почутими і зрозумілими. Позитивні взаємини на рівні "підліток – сім'я" повинні характеризуватися взаємністю та відкритістю. Відсутність відкритості та розуміння з боку сім'ї на потреби підлітка може сприяти формуванню агресивної та деструктивної поведінки. У добре функціонуючому середовищі агресія підлітків не є надмірно виражена. Вона активується під час несприятливих соціальних взаємин. Це проявляється, наприклад, в умовах відсутності значущого дорослого чи опікуна, який гарантував би належний індивідуальний розвиток підлітка.

У підлітків із заробітчанських сімей виявлено також вищий рівень депресивності. Отримані результати подібні у цьому плані до результатів інших дослідників, які вказують на те, що існує зв'язок між відсутністю прив'язаності у підлітковому віці та проявами депресії, тривожності та стурбованості [Див.: 2].

Отримані результати дають підставу стверджувати, що довготривала відсутність батьків (від 2 до 15 р.), зумовлена заробітчанською еміграцією, створює складні умови, навіть травматичні, здатні дезорганізувати життя сім'ї, викликати негативні зміни у її функціонуванні. На основі отриманих результатів можна зробити висновок, що підлітки із розлучених сімей адаптувалися до ситуації розлучення батьків і повернулися до емоційної рівноваги. Натомість підлітки із заробітчанських сімей перебувають у значно складнішій життєвій ситуації, що зумовлюється нестабільністю внутрісімейних відносин. Згідно з результатами наших досліджень, на 61 заробітчанську сім'ю припало: 15 розлучень (часто у формі конкубінату, сепарації), одне самогубство й одне неповернення батька додому. Підлітки із заробітчанських сімей обтяжені не лише загальновіковими труднощами, а й внутрісімейними проблемами.

Результати досліджень показали також, що підлітки із заробітчанських сімей характеризувалися нижчими показниками у шкалі цікавості. Це можна пояснити тим, що батьки відіграють вагомий роль у мотивуванні підлітків, а також у процесі активного та багатогранного пізнання світу.

Таким чином, значно вищі показники за шкалою “злість”, “тривожність”, “репресивність” і “цікавість” у підлітків із заробітччанських сімей можна пояснити реакцією на довготривалу відсутність значущих осіб (зокрема матері), а також відсутністю щоденної підтримки молоді з боку найближчого оточення. Результати проведеного нами дослідження дозволили глибше зрозуміти особливості емоційних рис підлітків із заробітччанських сімей. Результати дослідження можуть стати у нагоді психологам, педагогам і батькам, які зіткнулися з проблемою навчання та виховання підлітків, що зростають у заробітччанських сім’ях. Предметом окремих досліджень варто було б обрати також систему взаємин між опікунами та молоддю, котра виховується у сім’ях такого типу.

Посилання:

1. *Bee H.* Psychologia rozwoju człowieka // *H. Bee.* — Poznań : Wydawnictwo Zysk i Ska, 2004. — 723 s.
2. *Behrens K. Y.* Mother’s Attachments Status as Determined by the Adult Attachment Interview Predicts Their 6-Years-olds’ Reunion Responses : A Study Conducted in Japan / *K. Y. Behrens, E. Hesse, M. Main* // *Developmental Psychology.* — 2007. — № 43. — P. 1553—1567.
3. *Boćwińska-Kiluk B.* Migracja a współczesny rozwój dziecka / *B. Boćwińska-Kiluk, E. Bielecka* // *Pedagogika Społeczna.* — 2008. — № 3. — S. 47—80.
4. *Brzezińska A. I.* Psychologia rozwoju człowieka / *A. I. Brzezińska, K. Appelt, B. Ziółkowska* // *J. Strelau, D. Doliński* (red.). *Psychologia. Podręcznik akademicki.* — Gdańsk : Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2008. — T. 2. — S. 96—315.
5. *Danilewicz W.* Sytuacja życiowa dzieci w rodzinach emigracyjnych. — Białystok : Trans Humana, 2006. — 192 s.
6. *Gocko J.* Aspekty etyczne wyjazdów zarobkowych. Wyjazdy zarobkowe – szansa czy zgorzenie? Perspektywa społeczno-moralna / *K. Glombik, P. Morciniec* (red.). — Opole : Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, 2005. — S. 183—195.
7. *Goodman R.* Psychiatria dzieci i młodzieży / *R. Goodman, S. Scott.* — Wrocław : Wydawnictwo Urban & Partner, 2000. — 351 s.
8. *Gorbaniuk J.* Diagnoza gotowości dzieci z rodzin migracyjnych do komunikacji z innymi w świetle badań rysunkiem “Moja rodzina” // *Roczniki Nauk o Rodzinie.* — 2003. — № 3. — S. 277—294.
9. *Hondagneu-Sotelo P.* “I’m Here, but I’m There”: The Meanings of Latina Transnational Motherhood” / *P. Hondagneu-Sotelo, E. Avila* // *Gender and Society.* — 1997. — № 11. — P. 548—577.
10. *Hurme H.* Rozwój emocjonalny // *Psychologia rozwoju człowieka. Rozwój funkcji psychicznych* / *B. Harwas-Napierała, J. Trempała* (red.). — Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN SA, — 2002. — S. 45—70.
11. *Jersild A. T.* The Psychology of Adolescence / *A. T. Jersild.* — New York : The MacMillan Company, 1957. — 438 p.
12. *Kawczyńska-Butrym Z.* Migracja: Perspektywa mikrospołeczna — indywidualne i rodzinne zyski, koszty i straty // *Migracja — wyzwanie XXI wieku* / *M. St. Zięba* (red.). — Lublin : KUL, 2008. — S. 109—117.
13. *Łaguna M.* Emocje i przekonania na temat Ja. Dwa kierunki wyjaśniania ich wzajemnych relacji / *M. Łaguna, W. Bąk* // *Bliżej emocji* / *A. Błachnio, A. Gózik* (red.). — Lublin : KUL, 2007. — S. 205—217.

14. *Młyński J.* Migracje zarobkowe Polaków. Badania i refleksje / *J. Młyński, J. Szewczuk.* — Tarnów : Biblos, 2010. — 124 s.
15. *Parreñas R. S.* Transnational Mothering: A Source of Gender Conflicts in the Family // *North Carolina Law Review.* — 2010. — № 88. — P. 1825—1856.
16. *Romaniszyn K.* Wpływ migracji zagranicznych na formę organizacji rodziny // *Studia Polonijne.* — 2000. — № 21. — S. 7—40.
17. *Smith A.* Serial Migration and Its Implications for the Parent-Child relationship: A Retrospective Analysis of the Experiences of the Children of Caribbean Immigrants / *A. Smith, R. N. Lalonde, S. Johnson* // *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology.* — 2004. — № 2. — P. 107—122.
18. *Sosnowski T.* Lęk jako stan i cecha w ujęciu Charlesa D. Spielbergera // *Przegląd Psychologiczny.* — 1977. — № 2. — S. 349—360.
19. *Suárez-Orozco C.* Making Up For Lost Time: The Experience of Separation and Reunification Among Immigrant Families / *C. Suárez-Orozco, I. L. G. Todorova, J. Louie* // *Family Process.* — 2002. — № 41. — P. 625—643.
20. *Walczak B.* Migracje rodzicielskie // *Zeszyty Metodyczne.* — 2008. — № 8. — S. 7—20.

References (transliterated and translated):

1. *Bee H.* Psychologia rozwoju człowieka (The Psychology of Human Development). Poznań, 2004, 723 p.
2. *Behrens K. Y.* Mother's Attachments Status as Determined by the Adult Attachment Interview Predicts Their 6-Years-olds' Reunion Responses : A Study Conducted in Japan / *K. Y. Behrens, E. Hesse, M. Main* // *Developmental Psychology*, 2007, № 43. P. 1553—1567.
3. *Boćwińska-Kiluk B., Bielecka E.* Migracja a współczesny rozwój dziecka (Migration and contemporary development of the child) // *Social Pedagogy*, 2008, № 3. P. 47-80.
4. *Brzezińska A. I., Appelt K., Ziółkowska B.* Psychologia rozwoju człowieka (Psychology of Human Development) // *J. Strelau, D. Doliński* (ed.). *Psychology. Academic Handbook.* Gdańsk, 2008. Vol. 2. P. 96—315.
5. *Danilewicz W.* Sytuacja życiowa dzieci w rodzinach emigracyjnych (Life situation of children in families in exile). Białystok : Trans Humana, 2006. 192 p.
6. *Gocko J.* Aspekty etyczne wyjazdów zarobkowych. Wyjazdy zarobkowe — szansa czy zgorzenie? Perspektywa społeczno-moralna (Ethical aspects of economic migration. Economic migration - opportunity or gangrene? Socio-moral perspective) / *K. Glombik, P. Morciniec* (ed.). Opole, 2005. P. 183—195.
7. *Goodman R., Scott S.* Psychiatria dzieci i młodzieży (Child psychiatry). Wrocław, 2000. 351 p.
8. *Gorbaniuk J.* Diagnoza gotowości dzieci z rodzin migracyjnych do komunikacji z innymi w świetle badań rysunkiem "Moja rodzina" (Diagnosing readiness of children from migrant families to communicate with others in the light of the drawing "My family") // *Annals of Family Studies*, 2003. № 3. S. 277—294.
9. *Hondagneu-Sotelo P., Avila E.* "I'm Here, but I'm There" : The Meanings of Latina Transnational Motherhood" // *Gender and Society*, 1997, № 11. P. 548—577.
10. *Hurme H.* Rozwój emocjonalny (Emotional development) // *B. Harwas-Napierała, J. Trempała* (ed.). *Psychology of human development. The development of mental functions.* Warszawa, 2002. P. 45—70.
11. *Jersild A. T.* The Psychology of Adolescence. New York : The MacMillan Company, 1957, 438 p.
12. *Kawczyńska-Butrym Z.* Migracja: Perspektywa mikrospołeczna — indywidualne i rodzinne zyski, koszty i straty. Migracja — wyzwanie XXI wieku (Migration: The microsocial perspective — individual and family income, expenses and losses. Migration — the challenge of the 21st century) / *M. St. Zięba* (ed.). Lublin, 2008. P. 109—117.

13. *Laguna M., Bąk W.* Emocje i przekonania na temat Ja. Dwa kierunki wyjaśniania ich wzajemnych relacji // *Bliżej emocji (Emotions and beliefs about the Self. Two directions explaining their relationship // Closer emotions) / A. Błachnio, A. Gózik (ed.)*. Lublin, 2007. P. 205—217.
14. *Młyński J., Szewczuk J.* Migracje zarobkowe Polaków. Badania i refleksje (Polish economic migration. Research and reflections). Tarnów : Biblos, 2010, 124 p.
15. *Parreñas R. S.* Transnational Mothering: A Source of Gender Conflicts in the Family // *North Carolina Law Review*, 2010, № 88. P. 1825—1856.
16. *Romaniszyn K.* Wpływ migracji zagranicznych na formę organizacji rodziny (The impact of international migration on the form of family organization) // *Studia Polonijne*, 2000, № 21. P. 7—40.
17. *Smith A., Lalonde R. N., Johnson S.* Serial Migration and Its Implications for the Parent-Child relationship: A Retrospective Analysis of the Experiences of the Children of Caribbean Immigrants // *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 2004, № 2. P. 107—122.
18. *Sosnowski T.* Lęk jako stan i cecha w ujęciu Charlesa D. Spielbergera (Anxiety as state and trait in terms of Charles D. Spielberger) // *Psychological Review*, 1977, № 2. P. 349—360.
19. *Suárez-Orozco C., Todorova I. L. G., Louie J.* Making Up For Lost Time: The Experience of Separation and Reunification Among Immigrant Families // *Family Process*, 2002, № 41. P. 625—643.
20. *Walczak B.* Migracje rodzicielskie (Parental migrations) // *Methodical Journal*, 2008, № 8. P. 7—20.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2013

I. Дуркалевич

Эмоциональные черты подростков, растущих в семьях трудовых эмигрантов

Рассмотрена проблема развития подростков в современных семьях трудовых эмигрантов на Украине, а также указаны возможные угрозы, связанные с таким типом семей. Представлены сравнительные результаты эмпирических исследований эмоциональных черт подростков, растущих в семьях трудовых эмигрантов, разведенных семьях и полных семьях. Доказано, что длительная трудовая эмиграция родителей имеет негативные последствия для эмоциональной сферы подростков. Полученные значительно более высокие показатели по шкале “злоба”, “тревожность”, “репрессивность” и “интерес” у подростков из таких семей автор объясняет реакцией на длительное отсутствие значимых лиц (в частности матери), а также отсутствием ежедневной поддержки подростков со стороны ближайшего окружения. Результаты проведенного исследования позволили автору глубже понять особенности эмоциональных черт подростков из семей трудовых эмигрантов. Результаты исследования могут пригодиться психологам, педагогам и родителям, которые столкнулись с проблемой обучения и воспитания подростков, растущих в семьях трудовых эмигрантов.

Ключевые слова: семья, трудовая эмиграция, подросток, эмоциональные черты.

I. Durkalevych

Emotional Traits in Youth Growing up in Labour-migrants Families

The article deals with the issues of youth growing up in today's labour-migrant families in Ukraine, as well as the possible threats associated with such type of families. The author presents the comparative results of empirical studies of emotional traits of adolescents growing up in families of labor emigrants, divorced families and two-parent families. The results of empirical studies prove that prolonged labor emigration of parents has a negative impact on the emotional sphere of teenagers. The author explains significantly higher scores on a scale of “anger”, “anxiety”, “repressiveness” and “interest” obtained during the empirical studies among adolescents in these families as a response to the prolonged absence of significant persons (particularly mothers), and the lack of daily support of teenagers from the nearest environment. The re-

sults of the studies allowed the author to understand better the peculiarities of emotional features of adolescents growing up in the families of labor emigrants. These results can be useful to psychologists, educators and parents who are faced with the problem of teaching and upbringing of adolescents growing up in families of labor emigrants.

Key words: family, labour migration, teenager, emotional traits.

Рецензент – доктор психологічних наук, професор В. В. Рибалка